

دینداری و مباحث اجتماع، اقتصادی، فرهنگ

ناھید خاں احمد ہاقانی

نشر دارخوین
۱۳۹۳

سرشناسه: خواجه دهاقانی، ناهید، ۱۳۴۶ -
عنوان و نام پدیدآور: دینداری و پایگاه اجتماعی، فرهنگی/ نویسنده ناهید
خواجه دهاقانی.

مشخصات نشر: اصفهان: نشر دارخوین، ۱۳۹۳.

مشخصات ظاهری: ۱۶۸ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۷۰۲-۳۰-۸

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه: همچنین به صورت زیرنویس.

موضوع: دین و جامعه شناسی

موضوع: جامعه شناسی اسلامی

دوبندی کنگره: ۱۳۹۲ ۹۹خ/۶۰/۶۰

دوبندی دیویی: ۳۰۶/۶

شابک کتابشناسی ملی: ۲۳۴۲۲۰۳

دینداری و پایگاه اجتماعی، فرهنگی

ناهید خواجه دهاقانی

ویراستار: فاطمه علی پور دهاقانی

ناشر: دارخوین

تقویت چاپ: اول

تیراژ: ۱۰۰۰

طرح جلد: سید رضا موسوی

صفحه آرای: حامد شاه مرادی

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۷۰۲-۳۰-۸

۱۱

مقدمه

۱۷

بخش اول

۱۹

پایگاه اقتصادی دین

۱۹

دین

۱۹

دینداری

۲۰

بعد مناسکی یا اعمال دین

۲۰

بعد تجربی یا عواطف دینی

۲۰

بعد پیامدی یا آثار دینی

۲۱

بخش دوم

۲۶

تعریف دین

۲۶

جامعه‌شناسی دین

۲۹

بخش سوم

۲۹

و نظر اندیشمندان

۳۱

تعاریف دین از نظر قرآن کریم

۳۳

تعاریف دین از نظر اندیشمندان

۳۷

بخش چهارم

۳۹

نقش دین در زندگی بشری

۴۰

تجزیه و تحلیل دین

۴۰

ساحت جامعه‌شناسی دینی

۴۱

وظایف جامعه‌شناسی دینی

۴۱

جامعه‌پذیری دینی

۴۲

منشأ دین

۴۳

روش‌های تحلیل منشأ دین

۴۵	بخش پنجم
۴۷	نظریه‌ی دورکیم
۴۸	تحلیل اقتصادی منشأ دین
۴۸	نظریه‌ی مارکس

۵۱	بخش ششم
۵۱	دیدگاه اندیشمندان و بزرگان
۵۳	نظریه فروید
۵۴	منشأ اعتقاد به دین (دیدگاه آیت‌اله جوادی آملی)
۵۴	نقشه‌ای علامه طباطبائی درباره‌ی منشأ دین

۵۵	بخش هفتم
۵۷	انتظارات پیرامون دین
۵۸	هدف و کارکرد دین

۵۹	بخش هشتم
۶۱	نظریه میسیاک
۶۱	مدل کارکردی الیسون
۶۲	نظریه پارگامنت
۶۴	نظریه کارکرد شناختی والری و لاری
۶۴	نظریه لوین
۶۵	نظریه مرتون
۶۶	نظر اندیشمندان مختلف در مورد کارکردهای دین

۶۷	بخش نهم
۶۹	جهت‌گیری‌های دینی
۷۰	نظریه اریک فرام
۷۰	نظریه کورنیج‌زاک و همکاران
۷۱	نظریه گانزیوورت
۷۲	نظریه اسمارت
۷۲	نظریه وون هوگل
۷۳	نظریه گلاک
۷۳	نظریه ترکیبی استاد مطهری

۷۹	بخش دهم
۸۱	قلمرو دین
۸۱	رابطه دین و خانواده
۸۲	رابطه دین، قومیت‌ها و ملیت
۸۳	رابطه دین و اقتصاد
۸۵	رابطه‌ی دین و اصلاحات اجتماعی
۸۶	رابطه دین و فرهنگ از دیدگاه استاد مطهری
۸۷	سبب‌های فرهنگ‌سازی
۸۹	بخش یازدهم
۹۱	دینداری
۹۳	تاریخچه دینداری
۹۴	دین نزد انسان ابتدایی
۹۴	عناصر مشترک دین‌ها
۹۴	خدا و خدایان
۹۵	نیاکان پرستی
۹۵	جادو
۹۶	قربانی
۹۷	توتم
۹۷	توتمیسم
۹۸	تابو
۹۸	مانا
۹۹	آنیسم
۹۹	فیتیشیسم
۱۰۰	اساطیر
۱۰۱	هندوستان
۱۰۱	مردم هند پیش از هجوم آریایی‌ها
۱۰۲	هندوئیسم
۱۰۲	اصول دین هندو
۱۰۲	آیین ودایی و کتب مقدس آن
۱۰۳	خدایان ودایی
۱۰۳	آیین برهمنی و کتب مقدس آن
۱۰۴	دین بودائی
۱۰۵	دین کنفوسیوس
۱۰۶	درباره‌ی زرتشت
۱۰۷	زرتشت پیامبر راستین و اوستا کتاب آسمانی

۱۰۹	بخش دوازدهم
۱۱۱	تعریف پایگاه
۱۱۲	انواع پایگاه
۱۱۲	پایگاه اجتماعی
۱۱۳	عوامل تعیین کننده پایگاه اجتماعی
۱۱۳	نشانه‌های پایگاه اجتماعی
۱۱۴	پایه اقتصادی
۱۱۴	پایه اقتصادی - اجتماعی
۱۱۵	قشرین اجتماعی
۱۱۷	ویژگی‌های پدیده قشرین اجتماعی
۱۱۹	ابعاد قشرین اجتماعی
۱۲۰	تعریف مشارکت Participatory
۱۲۲	اهمیت مشارکت اجتماعی
۱۲۳	تعریف فرهنگ
۱۲۵	رابطه دین و فرهنگ
۱۲۵	الف) دیدگاه دورکیم، وبر و مازنیش

۱۲۷	بخش سیزدهم
۱۲۹	مرتضی مطهری
۱۳۰	علی شریعتی

۱۳۳	بخش چهاردهم
۱۳۶	دین از دیدگاه اثبات‌گرایی
۱۳۹	دین از دیدگاه کارکردگرایی
۱۳۹	۱- همبستگی اجتماعی
۱۴۳	دین از دیدگاه مکتب تضاد
۱۴۵	دین از دیدگاه مکتب تفهیمی
۱۴۸	دین از دیدگاه روانشناسی
۱۵۰	دوره‌های رشد و تکامل دینی از جنبه روانشناسی
۱۵۰	نظریه گلدمن

۱۵۳	بخش پانزدهم
۱۵۵	دین و دینداری در دنیای معاصر
۱۶۰	رابطه دین با متغیرهای اجتماعی

۱۶۵	منابع و مأخذ
-----	--------------

مقدمه

شکی نیست که همه انسان‌ها در طول تاریخ بشریت، تجربه و آگاهی دینی داشته‌اند، تصاویری که بر دیوار غارها نقش بسته و آبیایی که در حفاری‌ها از محل دفن گذشتگان در سراسر جهان به دست آمده همگی این موضوع را تایید می‌کنند. دین همراه دیرینه و همیشگی انسان در برهه‌های مختلف تاریخ بوده است.

تاریخ زندگی بشر مشحون از اعتقادات، مناسک و عبادت‌های مذهبی است که طبق این اعتقادات و اعمال از یکتا پرستی و پرستش خدا مطلق تا پرستش پندیده به تابوها را شامل می‌شود. بسیاری از رفتارهای آدمی از آغاز تاریخ بر محور ارزش‌هایی که در زندگی این داشته‌اند، قرار داشته و عمدتاً از این ارزشها تاثیر پذیرفته است. دین یا مذهب عنوان یکی از این ارزشهای اجتماعی در تقسیم بندی جامعه شناسان نیز جایگاه خاص دارد.

جامعه شناسان در یک تقسیم بندی کلی، نهادهای اجتماعی را به پنج دسته دسته خانواده، آموزشی، دینی یا مذهبی، حکومتی و اقتصادی تقسیم می‌کنند. به اعتقاد آنان، از آنجایی که دین یک پدیده گروهی است و در یک رابطه متقابل با دیگر واحدهای اجتماعی^۱ است پس انتظار این است که بر نهادهای دیگر جامعه تاثیر بگذارد و هم از آنها تاثیر پذیرد.

جامعه‌شناسان از همان ابتدای بنیانگذاری رشته جامعه‌شناسی، مذهب را به عنوان یک جنبه تفکیک‌ناپذیر از سازمان اجتماعی و یک درجه ضروری برای فهم گذشته و حال می‌بینند. بنابراین بعد ها، گرایشی در جامعه‌شناسی یا تحت عنوان جامعه‌شناسی دین شکل گرفت که وظیفه‌ی اصلی آن بررسی وجود باور داشته‌ها و عملکرد مذهبی در جامعه بشری بود. علاوه بر پدیده‌ی دین و دینداری، پدیده‌ی مهم دیگری نیز به نام پدیده‌ی تفکیک اجتماعی^۲ در همه جوامع انسانی دیده می‌شود. در همه جوامع انسانی، افراد از لحاظ حرفه، حیثیت و نفوذ، قدرت، ثروت، علاقه و خصیصه‌ی فرهنگی (ایستارها، ارزشها، اعتقادات و غیره) با یکدیگر تفاوت دارند. این تفاوت در سازمان فعالیت‌های گروهی و الگوهای زندگی روزانه از لحاظ موقعیت‌های اجتماعی به بایه‌های مختلف و کارکردهای متفاوت تقسیم می‌شوند که این تقسیم بر اساس سبک زندگی، کارکردهای اجتماعی، تفکیک اجتماعی نامیده می‌شود. مفهوم قشر بندی اجتماعی نیز در کل نوعی تفکیک اجتماعی است و جامعه‌شناسان قشر بندی اجتماعی را دارای ویژگی‌هایی از قبیل قدیمی بودن، جهانی بودن و اجتماعی بودن می‌دانند.

قشر بندی اجتماعی است که باعث بهره‌مندی از تفاوت اقتصادی و اجتماعی برای اقشار مختلف می‌شود. خرده فرهنگ‌های متمایز از یکدیگر وجود می‌آورد. این خرده فرهنگ‌ها اگر چه در یک قشر خاصی باعث ایجاد انسجام گردند و طبقاتی می‌شوند، اما تفاوت‌های چشمگیری از رفتارها و نگرش‌های دینی افراد متعلق به خرده فرهنگ‌های گوناگون به وجود می‌آورد. بررسی نگرش‌ها و گرایش‌های افراد و گروه‌های اجتماعی دارای اهمیت بسیار زیاد است، زیرا نگرش‌ها با اعتقادات و ارزش‌ها رابطه نزدیکی داشته و جنبه ذهنی و مشخص کلمه ارزش بر یا فرد می‌باشد، بنابراین مستلزم مثبت یا منفی بودن به موضوع هستند.

کتاب حاضر در خصوص تاثیر گذاری پایگاه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی بر میزان دینداری است. آنچنان که دین به عنوان یکی از نهادهای اجتماعی در تقسیم‌بندی جامعه‌شناسان، جایگاه خاصی دارد و جامعه‌شناسان در یک تقسیم‌بندی کلی، نهادهای اجتماعی را به پنج دسته‌ی نهاد آموزشی، خانواده، دین، سیاست و اقتصاد تقسیم می‌کنند. از آنجایی که دین یک

پدیده‌ی گروهی است و در یک رابطه‌ی متقابل با دیگر واحدهای اجتماعی است پس انتظار این است که هم بر نهادهای دیگر جامعه تأثیر بگذارد و هم از آن‌ها تأثیر بپذیرد.

در جامعه‌شناسی دین در غرب، ما شاهد نظریات مهمی در رابطه‌ی بین دین با دیگر پدیده‌های اجتماعی از جمله قشربندی اجتماعی می‌باشیم. از بزرگان جامعه‌شناسی کسانی که دورکیم، کنت، وبر و ماکس تلاش خود را بر روی تحقیق درباره‌ی رابطه‌ی رفتارها و ارزش‌های دینی و پایگاه‌های اقتصادی - اجتماعی افراد قرار داده‌اند، به صورتی که حاصل کار آن، شکل‌گیری نظریات گوناگون و متنوع در این مورد می‌باشد. پس دین بخش مهمی از مطالعات جامعه‌شناسی بزرگ را به خود اختصاص داده و از این جهت دین یکی از قسمت‌های مهم نظریات جامعه‌شناسی می‌باشد. لذا مطالعه‌ی آن امری مهم و ضروری است. علاوه بر نکته‌ی فوق، دین به عنوان یکی از فرهنگ جامعه‌ی اسلامی ما را پوشش می‌دهد، یعنی پرتو دین نه تنها بر اندیشه و احساس و رفتار روزمره‌ی ما ایرانیان، بلکه در سطح اجتماعی این رفتارها، مثل آداب و رسوم و آیین‌های اجتماعی، جشن‌های ملی نیز مشهود بوده و نمی‌توان تأثیر ارزش‌ها و باورها را از این زمینه انکار کرد.

تاریخ کشور ما مشحون است از جنبش‌های اجتماعی و سیاسی که جنبه‌ی دینی داشته و مستقیماً از دین تأثیر پذیرفته‌اند. از جمله این جنبش‌ها وقوع انقلاب اسلامی است که می‌تواند خود به تنهایی انگیزهای قوی برای پژوهش در پیرامون مسئله‌ی دین به شمار آید و اهمیت نگارش کتاب پیرامون این موضوع حائز اهمیت می‌گردد.

و من الله التوفیق

بسم الله الرحمن الرحيم

در میان عناصر فرهنگ اسلامی، دین به عنوان یکی از ارکان اساسی و مهمترین سیستم کنترل درونی، دارای کارکردی بسیار مؤثر در نظام اجتماعی است. «تجربه نشان داده است مادامی که پایه‌های مذهبی در یک جامعه قوی و اعضای یک جامعه پایبند به اعتقادات مذهبی خود باشند عصبانیت، فساد و انحراف (یعنی اعمال نامشروع) روی نمی‌آورند»

«انسان دینی، انسانی ریشه‌دار و با هویت است. ریشه را آغاز حیات خود را مشیت و اراده خداوندی قادر می‌بیند و از سویی معتقد است که در عالم هستی یکه و رها نیست بلکه همان خدای توانا در کار تربیت اوست و به همین سبب گیزه رسولان خود را فرستاده است. انسان دینی همواره امیدوار و با نشاط است زیرا امید دارد که فرجام امور در دست خداوندی حسابگر است و از پاداشی دریغ نخواهد کرد و نیز کیفر بدکاران را خواهد داد. بنابراین به نظر می‌رسد اساس هر دین آسمانی نوعی روش زندگی است همین اصول مربوط به معاد و مبدء و واسطه آن‌ها یعنی رسالت است.

در جامعه ایران، دهه کنونی یکی از مقاطع حساس و بسیار مهم در حیات نظام جمهوری اسلامی است. در این مرحله به رغم مسائل پیچیده داخلی و خارجی، خطر انقطاع فرهنگی (دینی - ملی) میان نسل قدیم و جدید از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. به طور طبیعی میان علایق، دغدغه‌ها و گرایش‌های نسل قدیم و

جدید تفاوت‌هایی وجود دارد و همین موضوع می‌تواند زمینه گسست میان دو نسل را فراهم بکند.

همانگونه که می‌دانیم با فروپاشی حکومت شاهنشاهی، فروغ انقلاب بر پایه اصول و اعتقادات دین اسلام شکل گرفت اما به نظر می‌رسد در میانه راه با چالش‌ها و تغییراتی مواجه گردیده که در این راستا جهت‌گیری‌های اقتصادی و سیاسی در حال کمرنگ کردن ارزش‌های دینی است.

چنانچه رفیع‌پور نشان می‌دهد بر اساس تحقیقات متعدد انجام گرفته در خصوص میزان اعتقاد مردم به اصول پایبندی‌های مذهبی رو به کاهش است. وی در این جهت خلاصه نتایج پژوهش خود را اینچنین بیان می‌دارد:

جدول: اعتقاد مردم به مبانی دینی از نظر رفیع‌پور به تفکیک سال

سال	۱۳۶۵	۱۳۷۱
اعتقاد مردم به دین	۸۹/۳	۴۳/۲
عیب بودن عدم رعایت حجاب	۸۶/۲	۴۱/۵
احترام به چادری	۸۱/۶	۳۶/۸
علاقه به روحانیت	۸۰/۷	۳۲/۳

همچنین در تحقیقی که در رابطه با ویدئو انجام شده است نسبت پاسخگویانی که نماز می‌خواندند از سال ۱۳۷۲ به سال ۱۳۷۳ به طور محسوس در پی کاهش یافته که مشابه همین روند نیز در رابطه با روزه مشاهده گردیده است. به این اساس و بر اساس مشاهدات وسیعتر (مثلاً تعداد شرکت‌کنندگان در مراسم نماز، تعداد مراجع دینی که در ماه رمضان هنگام سحر در نقاط مختلف شهر تهران روشن می‌شود... و...) مشاهده رفتار و پوشش خانم‌ها و آقایان (...)) به نظر می‌رسد که پیوندهای مذهبی مردم تا حدودی رو به کاهش نهاده است.